

Тақризи

муқарризи расмӣ ба рисолаи номзади Давлатов Назримад Муродзода дар мавзуи «Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ) барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илми филология аз рӯи ихтисоси 10.02.20. – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ. – Душанбе, 2023.

Дар тамоми забонҳои дунё яке аз қисматҳои мураккабтарини грамматика, хусусан наҳви он, ба ҳисоб меравад. Таҳқиқи масъалаҳои мухталифи наҳв имкон медиҳад, ки паҳлуҳои нокушудаи он ошкор карда шавад. Муайян кардани ин ҷанба дар заминаи маводи осори бадеӣ, аз як тараф, тамоми далели зебоиву нафосати забон, аз ҷониби дигар, имконоти фароҳи воҳидҳои забон дар баёни матлаб мебошад. Адабиёти муосири тоҷик дорои ҳазинаи бойи воҳидҳои забон аст, ки онҳоро дар осори гаранбаҳои намоёндагони бузурги он мушоҳида кардан мумкин аст. Махсусан, эҷодиёти асосгузори ин адабиёти пурғановат, адиби нозукадо ва борикбин устод Айнӣ ҳазинаи пунарзишест, ки таҳқиқи он дар инкишофи имконоти воҳидҳои забон, аз ҷумла наҳвиҳои гуногуни ҷумлаҳои пайрави ҳол мусоидат менамояд.

Диссертатсияи Давлатов Назримад Муродзода маҳз ба ҳамин гуна масъалаи мубрами забоншиносии муқоисавӣ – баррасии хусусиятҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрави ҳол дар «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ ва тарҷумаи англисии он бахшида шудааст. Мубрамияти мавзуи таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки баррасии вижагиҳои сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрави ҳол, аз як тараф, муҳимтарин омили рушди системаи забон, пешбурди забони адабӣ, муайян сохтани инкишоф ва тақомули сохти грамматикӣ он маҳсуб меёбад. Аз тарафи дигар, бо вучуди фаровонии таҳқиқоти ба наҳв бахшидашуда ҷанбаи сохториву маъноии ҷумлаҳои пайрави ҳол дар заминаи нусхаи асл ва тарҷумаи англисии асари мазкур таври бояду шояд ба роҳ монда нашудааст. Азбаски асари мавриди таҳқиқ аз нигоҳи мавзуву мундариҷа ниҳоят рангин аст ва дар он симоҳои касбу қор ва афкорашон гуногун инъикос гардидаанд, забони асар низ диққатҷалбкунанда аст. Аз ин рӯ барои таҳқиқи масъалаи мазкур интихоб гардидани «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ барин адиби пурмаҳсул айни муддаост.

Диссертатсия аз рӯи мазмуну мухтаво, мундариҷа ба ихтисоси 10.02.20. – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мувофиқат менамояд.

Муаллифи диссертатсия дар чараёни таълифи рисола афкори забоншиносони тоҷик, аз ҷумла Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзӣ, Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Ш. Рустамов, К. Қаландаров, Ф. Зикриёев, М. Қосимова, Х. Ҳусейнов, Б. Камолиддинов, Д. Хоҷаев, М. Мирзоева ва англисшиносони рус, аз қабилӣ А. И. Смирнитский, Ю. Р. Гепнер, Б.С. Хаймович, Л.Л. Иофик, Б.А. Илиш, Е.Н.Старикова, Н.А.Кобрина ва дигаронро омӯхта, дар мавридҳои зарурӣ бо онҳо баҳси илмӣ меорояд ва хулосаҳои лозимӣ мебарорад. Муҳаққиқ нуктаи назари забоншиносони типологҳо, аз ҷумла Д.С.Самедов, Н.Н. Тимерханова, Н.С. Черникова, Н.Ш. Раҳмонова ва дигаронро низ мавриди баррасӣ қарор дода, дар мавридҳои муайян ба онҳо така менамояд. Бунёди назарии рисолаҳо осори илмии муҳаққиқони худиву хориҷӣ, аз қабилӣ Д. Т. Тоҷиев, Ш. Ниёзӣ, Ш. Рустамов, Б. Ниёзмухаммадов, М. Қосимова, Н. Маъсумӣ, С. Атобуллоев, Ф. Зикриёев, М. Қосимова, Д. Хоҷаев, А. И. Смирнитский, Ю. Р. Гепнер, Б.С. Хаймович, Л.Л. Иофик, Б.А. Илиш, Е.Н.Старикова, Н.А.Кобрина ташкил намудааст. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аппарати илмии диссертатсия қавист.

Рисолаи мавриди тақриз аз муқаддима, 3 боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

Муқаддимаи рисола тамоми рукҳои тибқи низомномаи ҚОА муқарраршударо дар бар гирифтааст. Дар муқаддима, пеш аз ҳама, чун тамоми рисолаҳои дигар мубрамияти мавзӯ асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши он баррасӣ гаштааст. Ҳамчунин робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва ё мавзӯҳои илмӣ, мақсад ва вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқ, асосҳои назарӣ ва методологӣ, навгониҳои илмӣ, нуктаҳои асосии ба дифоъ пешниҳодшаванда, аҳаммияти назарӣ ва амалии таҳқиқ, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии доғалаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот, тасвир ва амалисозии натиҷаҳои таҳқиқот, интишорот ва сохти рисола зикр гардидааст.

Боби якуми диссертатсия **«Масъалаҳои назариявии омӯзиши ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забоншиносӣ»** номгузорӣ шуда, чор фаслу ду зерфаслро дар бар мегирад. Муаллиф дар ин қисмати рисола ҷумлаҳои мураккаб, таснифи ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикиву англисӣ, хусусиятҳои грамматикӣ семантикии онҳо, нақши пайвандҳо ва калимаҳои ҳамнисбат ҳамчун воситаи грамматикӣ дар ташаккули ин навъи ҷумлаҳо ба риштаи таҳлил кашидааст.

Аз таҳқиқот маълум мегардад, ки забоншиносони тоҷик, ки ба мавзӯи ҷумлаҳои мураккаб, ҷумлаҳои пайрави ҳол рӯй овардаанд, дар масъалаи таснифот ҳамфикр нестанд. Онҳо ба ду навъ – пайваст ва тобеъ

чудо шудани чумлаҳои мураккаб, аз нигоҳи алокаи маъноӣ ва сахми нахвиашон дар сохтори чумлаҳои мураккаби тобеъ ба ду гурӯҳ чудо шудани чумлаҳои пайрави ҳол: чумлаҳои пайрави ҳоли муносибат ва чумлаҳои пайрави аломат чудо намудаанд. Англисшиносони рус онҳоро ба adverbial clauses of time (замон), place (макон), cause/reason (сабаб), purpose (мақсад), condition (шарт), concession (хилоф), result (натича), manner (тарзи амал), comparison (монандӣ) тасниф кардаанд. Муаллифи рисола баъд аз таҳлили амиқи ин таснифот ба масъалаи сермаъноии чумлаҳои пайрави ҳол дар ҳар ду забон – ҳам тоҷикӣ ва ҳам англисӣ таваҷҷуҳ карда ба хулоса меояд, ки ба истисноии маъноии асосӣ, дар матн онҳо метавонанд, тобиши маъноии иловагӣ дошта бошанд. Барои тасдиқи фикри худ муҳаққиқ мисолҳои зиёдеро мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар ин қисмати рисола ҳамчунин нақши воситаҳои грамматикӣ, аз ҷумла пайвандакҳо ва калимаҳои ҳамнисбат, бо мисолҳо исбот карда шудааст.

Аз таҳлили маводи амалии диссертатсияи мавриди тақризи маълум мегардад, ки вожаҳои ҳамнисбат дар «Ёддоштҳо»-и устод Айни мавқеи хоса доштааст, ки инро аз маводи фаровони гирдовардаи муаллифи рисола пай бурдан мушкул нест. Ин калимаҳои ҳамнисбат ифодакунандаи муносибатҳои замон, сабаб ва натича, зиддияту хилоф, азму мақсад ва ғ. мебошанд.

Боби дуюми рисола «**Таҳлили муқоисавии чумлаҳои пайрави ҳоли муносибат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» номгузори гашта, аз 7 фасл иборат аст ва муаллиф кӯшидааст дар ин қисмат доир ба чумлаҳои пайрави замон, макон, сабаб, мақсад, натича, шарт, хилоф ва воситаҳои грамматикӣ ташаккули онҳо маълумот диҳад ва матни тоҷикиву англисии «Ёддоштҳо»-и устод Айниро баррасӣ намояд. Бо зикри воситаҳои грамматикӣ чумласоз муҳаққиқ ба масъалаи серистеъмол ва ё камистеъмол будани пайвандакҳо, калимаҳои ҳамнисбат ва шаклҳои феълӣ, муносибатҳои маъноии чумлаҳои пайрав бо сарҷумла дар забонҳои муқоисашаванда таваҷҷуҳ намуда, ба сифати далел мисолҳои зиёде оварда таҳлил намудааст, ки асоснок мебошад. Муаллифи рисола ҳамчунин ба басомади пайвандакҳо ишора намуда, натичаи таҳқиқро дар шакли таблитсаҳо (с. 56, 61, 72, 99, 107) овардааст, ки қобили қабул аст.

«**Таҳлили муқоисавии чумлаҳои пайрави ҳоли аломат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» мавзӯи боби сеюми рисолаи мавриди муҳокима буда, шомили 3 фасл ва 6 зерфасл аст.

Н.М. Давлатов дар боби мазкур дар таъя ба адабиёти муътамад чумлаҳои пайрави ҳоли аломатро дар забонҳои тоҷикиву англисӣ ба се гурӯҳ дастабандӣ кардааст: 1) чумлаи пайрави тарзи амал; 2) чумлаи пайрави монандӣ; 3) чумлаи пайрави микдору дараҷа.

Дар фасли аввали он чумлаи пайрави тарзи амал дар забонҳои муқоисашаванда аз лиҳози алоқамандшавӣ бо сарҷумла, хусусиятҳои семантикию грамматикӣ онҳо, воситаҳои алоқаи грамматикӣ дар онҳо дар мадди назар гирифта шудааст. Баъд аз таҳқиқи маводи амалӣ муаллиф онҳоро аз рӯи ифодаи маъно ба се гурӯҳ ҷудо кардааст: а) ҷумлаҳои пайрави тарзи амал аломату ҳолатҳои гуногуни руҳии ғоили сарҷумларо нишон медиҳад; б) ҷумлаи пайрави тарзи амал аломату ҳолати хабари сарҷумларо равшан мекунад; в) дар ҳар ду забон ҳам ҷумлаҳои пайрави тарзи амале, ки вазъияти содиршавии амали сарҷумларо нишон медиҳад. Вобаста ба ҳар се гурӯҳ мисолҳо оварда, онҳоро таҳлили ҷиддӣ менамояд. Маълумоти фасли мазкур дар муайян намудани ҷумлаҳои пайрави ҳол дар муқоиса бо забонҳои дигар ба муҳаққиқони соҳа кумаки беғараз хоҳад кард.

Дар фасли дувуму сеюм ҷумлаи пайрави монандӣ ва ҷумлаи пайрави миқдору дараҷа аз нигоҳи ифодаи маъно, воситаҳои алоқа, шаклҳои феълӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудаанд.

Умуман, устод Айнӣ аз ҷумлаи адибонест, ки дар ҳар маврид вижагиҳои фардии хешро зоҳир менамоянд. Ошкор кардани услуби фардии нависанда дар истеъмоли ҷумлаҳои мураккаб, интиҳоби шаклҳои феълӣ, пайвандакҳо ва дигар воситаҳои грамматикӣ барои адибон ва журналистони ҷавон, ки бо таҳияи медиаматнҳо, навиштани ҳикояву қиссаву асарҳои бадеиву публисистӣ машғуланд ва баъзан ба ғалатҳо роҳ медиҳанд, ҳамчун сабақ хизмат хоҳад кард.

Хулосаҳои рисола дар 17 банд хеле мушаххас, равшан, возеҳ, асоснок ва бозғатимод ибраз ёфтаанд.

Тавсияҳои муаллифи диссертатсия оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо дар 4 банд пешниҳод шудааст, ки барои тавсеаи бештари таҳқиқи муқоисавии ҷанбаи забонии осори устод Айнӣ, аз ҷумла ҷумлаҳои мураккаб, мусоидат менамояд. Дар ин замина муҳаққиқ тавсияҳои хуб додааст, ки қобили қабуланд.

Рӯйхати адабиёт дар 4 банд (адабиёти илмӣ, адабиёт ба забони хориҷӣ, луғатҳо, асарҳои бадеӣ) дар маҷмуъ 166 мақолаю осори илмӣ тоҷикӣ, англисӣ ва русиро дар бар гирифтааст. Ҳамчун сарчашма маводи амалии «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ интиҳоб ва самаранок қорбасти гардидааст.

Доир ба мавзӯи 15 мақола ба таъбиқ расидааст, ки аз онҳо 5-тоаш дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и Федератсияи Россия ва ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфта, мазмуну муҳтавои асосии рисоларо қомилан ифода мекунанд.

Фишурдаи диссертатсия мазмунӣ муҳтасари онро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, муоинаи рисолаи номзоди Н.М.Давлатов нишон дод, ки дар таълифи он муаллиф заҳмати зиёде кашида, осори илмӣ ба мавзӯ бахшидашударо амиқ ва чиддӣ омӯхта, маводи фаровонро гирд овардааст, ки солиёни сол ба омӯзандагону муҳаққиқони забони тоҷикӣ ва англисӣ хизмат хоҳад кард.

Дар баробари зикри дастовардҳои илмию таҳқиқотӣ мехоҳем, чанд мулоҳизаамонро доир ба баъзе норасоӣҳое, ки ба чашм расиданд, баён намоем:

1. Дарачаи омӯзиши мавзӯ вобаста ба бобу фаслҳо хуб таҳлил гардидаанд, вале аз ҷӣ бошад, ки қорҳои илмӣ ба наҳви осори адибони муосир бахшидашуда, аз ҷумла қорҳои илмӣ Б. Камолиддинов (доир ба наҳви забони тоҷикӣ), М. Норматов (доир ба наҳви забони тоҷикӣ), М. Мирзоева (оид ба муродифоти муносибатҳои ҳолӣ) аз назари муаллиф берун мондаанд.

2. Ҳангоми зикри номи муҳаққиқон дар диссертатсия аҳёнан ғалатҳо ба назар мерасад. Масалан, номи муҳаққиқ Н. Раҳмонова дар шакли Ш. Раҳмонова зикр шудааст (с. 10). Ё ин ки дар навишти номи муҳаққиқони рус Н.Ф. Иртенёва, Ф.Я. Цырлина, А.И.Ильиш, Е.В. Прокофьева қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ сарфи назар гардидааст (с. 16, 22, 25).

3. Дар адабиёти ба наҳв бахшидашуда наҳвшиносон матнро воҳиди қалонтарин шумурдаанд, аммо муаллифи рисола нуқтаи назари дигар дорад. Ў ҷумлаи мураккабро воҳиди олиташаққули синтаксис (с. 14) ҳисобидааст. Хуб мешуд, агар нуқтаи назари наҳвшиносон оварда шуда, фикри муаллиф бо далелҳои муътамад исбот карда мешуд.

4. Дар диссертатсия ҳангоми овардани пайвандаҳо (с. 11...) ва мисолҳо як принцип риоя нашудааст: муаллиф баъзан онҳоро дар дохили ноҳунак, дар аксари мавридҳои дигар бидуни он (бо ранги сиёҳи баланд ё паст) меоварад. Ба назари мо, бо ранги сиёҳи баланд ва ё ҳарфҳои уреб овардани онҳо салоҳ аст, то аз қалимаҳо ва ҷумлаҳои маъмули дохили матн фарқ карда ҷистад.

5. Забон ва баёни муҳаққиқ хуб аст, вале аҳёнан дар рисола ҷунин ифодаҳо низ дучор мешаванд: *имқониятҳои ҳамошишишон* ба ҷойи *имқониятҳои ҳамнишинишон* (с. 16), *хусусиятҳои интонатсионӣ* ба ҷойи *хусусиятҳои интонатсионӣ* (с. 28) ва ғ.

6. Дар рисола баъзан нодуруст гузошта шудани аломати вергул боиси носаҳеҳ ҷудо гардидани сарҳади сарҷумла ва ҷумлаи пайрав гардидааст (с.30). Масалан: дар ҷумлаи «Иброҳимхоҷа моро дар пеши он хонача дар ҷое, ки аз он ҷо сарҳавз ва дӯқонҳои нонвойӣ, ҳалвогарӣ ва мевафурӯшӣ менамуданд, шинонда...» (Ёддоштҳо, с. 142). Дар матни мазкур аломати вергул баъд аз қалимаи **хонача**, на **ҷое** гузошта мешавад. Дар ин сурат

сарҳади сарчумла ва чумлаи пайрави маконро дуруст муайян кардан имконпазир мегардад: «Иброҳимхоҷа моро дар пеши он хонача... шинонда» – сарчумла, «дар ҷое, ки аз он ҷо сарҳавз ва дӯконҳои нонвойӣ, ҳалвогарӣ ва мевафурӯшӣ менамуданд» – чумлаи пайрави макон.

7. Баъзан муҳаққиқ мисоли тоҷикиро зикр карда, гунаи англисиашро шарҳ медиҳад, аммо худи мисоли англисро намеоварад (с. 40). Ё ин ки гунаҳои англисии баъзе мисолҳои тоҷикиро меоварад, қисми дигар бе тарҷума зикр карда мешавад. Агар муаллифи рисола ҳамчун донандаи забони англисӣ онро тарҷума мекард, муҳокимаву хулосаҳо низ пурратар мешуданд.

8. Рисола бо забони хуби илмӣ навишта шудааст, аммо ҷо-ҷо ғалатҳои имлоӣ (с. 1, 2, 3, 11, 13, 15, 16, 19, 20...), аломати китобат (с. 2, 5, 6, 10, 11, 14...) ва услубӣ (с. 14, 16, 21, 23, 24, 37 ...) ба мушоҳида расиданд.

Ишораҳои мазкур ба ҳеҷ ваҷҳ арзиши баланди илмии диссертатсияро коҳиш намедиҳад. Рисолаи номзиди Давлатов Назримад Муродзода дар мавзӯи «**Таҳлили муқоисавии чумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**» (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садрӣдин Айнӣ) пурмухтаво ва тибқи талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ба талаботи бандҳои 31-33-и Тартиби додани дараҷаи илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ ва муаллифи он – Давлатов Назримад Муродзода сазовори дарёфти дараҷаи илмӣ номзиди илми филология аз рӯйи ихтисоси 10.02.20. – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мебошад.

Муқарризи расмӣ:

доктори илми филология, профессори
кафедраи услубшиносӣ ва таҳрири адабии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мирзоева Моҳира
Мадиброҳимовна

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш.Душанбе, Буни Ҳисорак, ДМТ
Почтаи электронӣ: mirzoeva.mohira.11@mail.ru
Тел. дастӣ: (992) 93 711 30 28

«Имзои профессор М. М. Мирзоеваро тасдиқ мекунам»
Сардори раёсати кадрҳо
ва корҳои махсуси ДМТ
«22» майи соли 2023

Тавқиев Э.Ш.